

УДК 821.161.2
ББК 83.3 (4 Укр)

ПРАВДА ЯК САКРУМ У ТВОРЧОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Г. М. Литвин

*Школа-ліцей № 23 Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника*

У статті йдеться про погляди Тараса Шевченка на віру, моральні цінності, про важкі часи заслання та їх вплив на внутрішній світ поета. Висновки автора проілюстровано уривками з поезій Кобзаря, цитатами зі «Щоденника» та листів.

Ключові слова: *християнська віра, релігійність поезії, сакральність поетичного мислення, правда як сакрум.*

*І серце чистеє подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай.*
Тарас Шевченко

Минають століття з часу появи «Кобзаря», а постать його автора Тараса Шевченка постає перед нами щоразу величнішою і загадковою. Але чи бодай наблизилися ми до глибшого розуміння поетового феномена? Має рацію Євген Сверстюк, вважаючи, що кожна епоха творила свій образ письменника і намагалася говорити його словами. Перетягували на себе ковдру і комуністи, намагаючись погрітися у променях Шевченкової слави й нав'язуючи йому свої погляди, зокрема на релігію. Навіть автори відомого «Шевченківського словника» під назвою «Атеїстичні погляди Тараса Шевченка» вписали недоречну фразу: «Він показав безглуздість релігійних легенд, зривав покривало святості з біблійних героїв, доводив ворожість релігії народів» [4, с. 25]. Більмом на обох очах поет як борець за незалежність і свободу України був для «батюшок» РПЦ, в якій панувала цвіль шовінізму. Так, 1905 р. вони очолили кампанію паплюження Шевченка, бо він був натхненником для борців. 1911-го, коли минуло 50 років з дня смерті Кобзаря, РПЦ забороняла служити по ньому панахиду, архієпископ Арсеній клопотався перед синодом та міністерством внутрішніх справ, щоб заборонили читати його поезії. Архієпископ Никон трактував Шевченка як «богохульника» і виступав проти вшановування пам'яті поета з нагоди 100-річчя з дня народження 1914 р. Однак, коли подивитися на поезію Шевченка неупередженим оком, то треба бути зовсім-таки сліпим і глухим, аби не побачити, що вся його творчість – це ніщо інше як розмова з Богом. Шевченкова молитва – це щось багато більше,

ніж твори, у яких звучать звернення до Бога. Як заявляє Аріядна Стебельська, він є тим, хто говорить з Богом від імені народу, і говорить з народом від імені Бога. Митрополит Іларіон зазначав, що Шевченко був проповідником і вмів ним бути, постійно навчав так, ніби говорив у церкві, і треба тільки жаліти, що українське духовенство так рідко цитує «Кобзаря» – для проповідей з нього можна брати обома руками цілі рядки й поезії.

Серед Шевченкових поезій є і дуже гострі, роздратовані, які не одного бентежать, але вони, як вважає митрополит Іларіон, «завжди оправдані тяжкою дійсністю». Саме їх і брали на озброєння, проголошуючи Шевченка атеїстом.

*Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого Бога,
За неї душу погублю [2, с. 302].*

Як би там не було, а ці рядки дивним чином перекликаються зі словами митрополита Андрея Шептицького, якого в атеїзмі аж ніяк не можна запідозрити: «Нехай нині умру, нехай у вічності не зазнаю щастя, нехай відлучений буду від Христа, коли б лише ви, браття мої по крові, були спасенні...» [5, с. 48]. Обидва заявляють про свою готовність пожертвувати для рідної країни і народу найдорожчим – власною душею.

У найважчий для українства час, коли, здавалось, станеться, як заявив цар: «Украинского языка не было, нет и быть не может», саме тоді нам був посланий Богом поет, що заявив на весь світ:

*Возвеличу малых,
Отих рабів німих.
Я на сторожі коло них
Поставлю слово!.. [2, с. 216]*

Чи розумів Шевченко своє призначення? Хто чи що впливало на його пізнання Бога, коли з 11 літ сиротою скитався по світу, не маючи ні засобів до життя, ні даху над головою? А пригадаймо таке знайоме зі шкільних літ.

*А я собі у бур'яні
Молюся Богу і не знаю,
Чого маленькому мені
Тоді так приязно молилось?.. [2, с. 378]*

Що ж це за стан переживав тринадцятилітній хлопчина? Виходить, що вже у ранньому віці він пізнавав глибину молитви, душа вже тоді єдналася з Богом і відчувала глибоку радість від того єднання. Можливо, саме так Боже Провидіння готувало цю душу до нелегкої місії – заступитися за весь народ. А далі – як у казці, підліток опиняється у Петербурзі, де відбуваються воістину дивовижні речі: кріпак стає вільним, і здійснюються всі його мрії. Малювати він вчиться в Академії Художеств у самого Карла Брюллова. Ба, більше, він – бажаний гість у

салонах петербурзької знаті, адже ж модний портретист, а, крім того, такою чарівною екзотикою віє від його малоруських віршів. Середнього росту і досить міцної статури, модно одягнений, з проникливим поглядом синіх очей і темно-русим хвилястим волоссям, жвавий і жартівливий, Тарас був окрасою будь-якого товариства. Перед ним вимальовувалася перспектива заможного життя, популярності і слави.

Але... не треба згадувати, що брати і сестри лишилися кріпаками. Що тобі до них? Хіба є в цьому якась твоя вина, що ти став вільним, а вони ні? Він жартував, малював портрети, спілкувався з друзями, купив собі золотого годинника, дивуючись, що така дорога річ може належати йому, ... а серце плакало. Що з того, що зазнав він у рідному краю гірких сирітських сліз і образ? Що з того, що залишив Україну, коли йому минуло заledве 14 літ? Він її не забув, навпаки, чим більше віддалявся від неї в часі і просторі, тим вона ставала ближчою і ріднішою. Ні, він ще доведе цьому пишному панству, що таке Україна, його Україна. Не знав тоді, що вибір доведеться робити дуже швидко. Поряд з дорогою багатства і слави раптом лягла друга – дорога страждань і неволі. І він, не вагаючись, став під важкий український хрест і поніс через найтяжчі випробування.

Коли людина зрікається матеріального заради духовного, у ній уже є високе Боже начало, є Любов. Адже роблячи цей крок, вона розриває все, що прив'язує її думки до земного, і поривається до іншого, вищого світу. Саме Любов і повела юнака на Голгофу заслання, і всюди з ним – Біблія і «Наслідкування Христа» Томи Кемпійського. Саме любов змушувала його гостро відчувати біль чужого страждання, адже з Шевченком заговорили цілі материки, велетенські, доти не знані масиви людського горя, як вважає В. Скуратівський; «Кобзар» – це чиста книга гарячих сліз, тяжкого горя та смертельної печалі, як писав митрополит Іларіон.

*В тім гаю,
У тій хатині, у раю,
Я бачив пекло... Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають. [2, с. 521]*

Основа основ християнської науки – пов'язання любові до Бога і милосердя до ближнього. Саме ця думка і є головним мотивом усієї творчості Кобзаря. Все життя людина шукає щастя: може, в грошах воно, може, у славі, може, у владі, може, у всюдозволеності, може, у задоволенні власного самолюбства і піднесенні власної гордині. І чомусь не розуміє людство, що вже більше ніж 2000 років має в руках ключ до цього самого невловимого щастя. Цим ключем є Слово Боже, що відкриває неймовірно просту формулу: не бажай нікому зла, роби добро, і тобі буде добре. Очевидно, такі думки хвилювали Тараса на засланні, бо у «Щоденнику» знаходимо слова: «Истина стара и, следовательно,

должна быть вразумительна... Удивительно, как тупо человечество» («Щоденник», 1857, 29 червня) [3, с. 37].

І ось Тарас зі своєю чутливою, вразливою до всякої несправедливості й грубості душею серед злодіїв, п'яниць, серед тих, хто давно вже зганьбив Образ Божий у собі. І це не день, не два, не місяць і не рік. Довгих десять років. Умови в казармі детально описує Єжи Єнджиєвич у книзі «Українські ночі або родовід генія»: «Всі казарми за миколаївських часів були страшніші, ніж в'язниця. Але те, що називалося казармами в Орську, важко було уявити. Дерев'яний холодний барак, ряди нар у кілька поверхів, сморід і дим від печі й солдатських люльок, випари від онуч – усе це увечері освітлювалося кількома каганцями. А на цьому тлі – зборище з усього світу, серед якого не бракує і вбивців, і грабіжників. Одур поту і брудного тіла змішується з алкогольними випарами. Солдати, роздягнені майже догола, лаються, галасують, співають, грають у карти і п'ють смердючу горілку. Щохвилини сваряться і беруться за чуби» [1, с. 337]. У такій атмосфері треба було коротати довгі осінні і зимові вечори. Суворий клімат, брак теплого одягу, погане харчування – усе це призвело до захворювання на ревматизм, а згодом і на цингу. Мучили болі в м'язах, випадали зуби і волосся, втрачався зір. У листі до Михайла Лазаревського Шевченко пише: «Так мені тепер тяжко, так тяжко, що якби не надія хоч коли-небудь побачити свою безталанну країну, то благав би Господа о смерті.

*Так Дніпро крутоберегий
І надія, брате,
Не дають мені в неволі
О смерті благати.*

Іноді так мене нудьга за серце здавить, що (без сорому казка) аж заплачу» (20 грудня 1847р.) [3, с. 257] Шевченко пробував вести нотатки вже з першого року заслання, але вони видалися йому такими сумними, що він спалив їх. Та в останній рік заслання таки вів «Щоденник», з якого можемо багато дізнатися. Найбільше, мабуть, мучила його самотність, яку хіба листи могли розвіяти. Шукати рідну душу в казармі було даремною справою. В оточенні офіцерів нічого кращого не було. Що являло собою їхнє товариство, показує нам випадок, описаний у щоденнику. Одного разу, проходячи мимо офіцерського будиночка, поет почув п'яний спів. Звідти вибіг один із них і, побачивши Шевченка, вирішив познайомити його з новоприбулими офіцерами, узяв за рукав і потягнув у кімнату. Там сиділи і лежали давно вже п'яні юнаки навколо бутельки сивухи. Щоб не доповнити собою цієї картини, Шевченко вибіг на вулицю, але «благодійник» – за ним, тут же покликав чергового і наказав взяти поета на гауптвахту за грубість офіцеру. «Записывая в журнал эту весьма обыкновенную в моём положении трагичутку, я в глубине души прощаю моих гонителей и только молю всемогущего Бога избавить скорее от этих получеловеков» [3, с. 34]. Однак запис наступного дня

свідчить, що на цьому не скінчилося. Шевченка викликав комендант і подав йому якийсь папір. То був рапорт на нього, в якому йшлося про те, що він у нетверезому стані нагрубив поручикові, свідками чого були новоприбулі офіцери. Шевченко оторопів. «Вихід один, – сказав комендант, – іти просити пробачення. Інакше – арешт.

– Я приму присягу, что это неправда, – сказал я.

– А он примет присягу, что правда, Он офицер, а вы всё ещё солдат» [3, с. 35]. Простояв поет дві години перед дверима, поки поручик допустив його до своєї захмелілої особи, і після багатьох прохань і принижень йому даровано було прощення, але з умовою зараз же принести горілки. Тут же зібралася компанія, і почалося п'янство вже за рахунок поета. П'яна компанія реготала.

В неволі, в самоті немає,

Нема з ким серце поєднать.

То сам собі оце шукаю

Когось то з ним, щоб розмовлять.

Шукаю Бога, а знаходжу

Таке, що цур йому й казать... [2, с. 471]

Без занурення у глибину страждань поета ми не можемо збагнути величі його душі, що, пройшовши через це пекло, зуміла зберегти людяність. Не думаймо, що сила духу ніколи не покидала його. Особливо, коли почалася цинга, психічний стан Шевченка дуже ослаб. В одному з листів читаємо: «Я спершу сміливо глянув у вічі лихові і думав, що то була сила волі, аж ні! То була гордість сліпа. Я не розгледів дна тієї безодні, в яку впав. А тепер, як розгледів, душа моя убога розсипалась, мов пилина перед лицем вітру» (20 грудня 1847) [3, с. 258]. Але навіть якби Шевченко не признавався в цьому, – зауважує біограф О. Кониський, – досить придивитися до його листів, і можна зауважити грубі орфографічні помилки. Найбільше їх у листах, писаних 1847–1853 р.р. Потім їх стає менше, і до кінця 1857 р. вони зникають. Як можна було не зламатися? Де джерело сили? Відповідь знаходимо знову ж таки в листах. 1 січня 1850 р. Шевченко пише до Варвари Репніної: «Жахлива безнадійність. Така жахлива, що лише єдина християнська філософія спроможна боротися з нею. Єдина втіха моя тепер – Святе Євангеліє. Я читаю його щодня, щогодини» (1850, 1 січня) [3, с. 273].

Страждання очищало поетову душу, вона втихомирювалася, здобувала силу, зростала у вірі. В кінці десятого року заслання в щоденнику з'являється запис: «В продолжении этих лет я видел даром то, что не всякому и за деньги удастся увидеть. Но как я смотрел на всё это? Как арестант смотрит из тюремного решётчатого окна на весёлый свадебный поезд. Одно воспоминание о прошедшем и виденном в продолжение этого времени приводит меня в трепет. А что же было бы, если бы я записал эту мрачную декорацию и бездушных грубых лицедеев, с которыми мне пришлось разыгрывать эту мрачную, монотонную десяти-

летнюю драму? Мимо, пройдем мимо, минувшее мое, моя коварная память!.. Забудем и простим темных мучителей наших, как простил милосердный человеколюбец своих жестоких распинателей. Обратимся к светлomu и тихому, как наш украинский осенний вечер, и запишем все виденное и слышанное и все, что сердце продиктует» (13 червня 1857 р.) [3, с. 13]. 20 червня Шевченко, продовжуючи вдивлятися в себе, зауважує: «Странно ещё вот что. Всё это неисповедимое горе, все роды унижения и поругания прошли, как будто не касаясь меня. Малейшего следа не оставили по себе. Опыт, говорят, есть лучший наш учитель. Но горький опыт прошёл мимо меня невидимкою. Мне кажется, что я точно тот же, что был и десять лет тому назад. Ни одна черта в моём внутреннем образе не изменилась» [3, с. 25].

За довгих 10 років зло не торкнулося поетової душі. З брудного й жахливого дна він вийшов ще чистіший і піднявся на вершину, з якої зумів простити всім. І все: украдених 10 найкращих років, втрату волі, можливість мати сім'ю, знищене здоров'я. Там, на тій вершині, його душу наповнювало Боже Світло, і думки вже були іншими. З тієї вершини він кликав:

*Молітьесь Богові одному,
Молітьесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклонітьесь [2, с. 365].*

Там він осягнув те, що найважче для кожного християнина, - любов до ворогів. Це наповнило його такою радістю, яка оправдала всі страждання. 9 січня 1857 р. В листі до А. Толстої Шевченко засвідчує: «Тепер тільки молюся і дякую Богу за послане мені випробування. Воно очистило, зцілило моє бідне, хворе серце. Воно зняло призму з очей моїх, через яку я дивився на людей і на самого себе. Воно навчило мене, як любити ворогів і тих, що нас ненавидять. А цього не вчить ніяка школа, крім тяжкої школи випробувань і довгих бесід із самим собою. Я тепер почуваю себе якщо не досконалим, то принаймні бездоганним християнином» [3, с. 356]. І в кінці життя всі молитви, всю вдячність і ніжність своєї відкинутої душі, яка мусила кудись вилитись, Шевченко віддав страдниці Матері страждального Бога:

*Ти сльози матері до краю,
До краплі вилила! Ридаю,
Молю, ридаючи: пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божее кадило,*

Кадило істини. Амінь [2, с. 541].

Наш Кобзар – той, хто здобув духовну свободу, і тому в його слові живе сила і правда, здатні оновлювати й удосконалювати людську душу, очищати й запалювати її Словом Істини. А нам сьогодні так потрібно цього оновлення й очищення. Не лінуймося, читаймо Тараса!

Література

1. Єнджеєвич Єжи. Українські ночі, або родовід генія / Є. Єнджеєвич. – Львів: Атлас, 1997. – С. 337.
2. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 468 с.
3. Шевченко Т. Г. Твори у п'яти томах / Т. Г. Шевченко. – К.: Дніпро, 1979. – Т.5. – 587 с.
4. Шевченківський словник / [ред. Редколегія І. Я. Айзенштока та ін.]. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, АН України, 1976. – Т.1. – С. 25.
5. Шептицький Андрей. Пастирські послання 1899-1914 р.р., Т.1. / Андрей Шептицький. – Львів: Артос, 2007. – С. 48.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 12.01.2014 р.
Рекомендовано до друку докт.філол.наук, професором Федунь М.Р.,
докт.філол.наук, професором Вівчарик Н.М.*

TRUTH AS SACRUM IN TARAS SHEVCHENKO'S CREATIONS

H. M. Lytvyn

School-lyceum №23 the PreCarpathian National University by V. Stefanyk

In the article it is said of Taras Shevchenko's opinions about the faith, moral values and hard times of his exile and their influence onto the inner world of the poet. The thoughts of the author are illustrated by the excerpts from Kobzar's poetry, citations from "Diary" and his letters.

Key words: *Christian faith, religiousness of poetry, the sacral of poetic thinking, truth as sacrum.*